

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of The Faculty of Divinity
ISSN: 2148-5011 | e-ISSN 2618-611X
KTÜİFD, cilt / volume: 5, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2018): 61 - 85

Debûsî ve Semerkandî'nin Fıkıh Usulünde "Kapalı Lafızlar"
Konusuna Yaklaşımları ve Görüşlerinin Mukayesesi
Dabusî and Samarqandî's Approach to the Subject of "Covered Speech" in
Usûl al-Fıqh and its Comparisons

Abdullah Kavalcıoğlu

Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku
Anabilim Dalı
Research Assistant, Karadeniz Technical University, Faculty of Theology,
Department of İslamic Law
Trabzon/Turkey
e-mail: konursu_kaval@mynet.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4993-0693

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Mart / March 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Mayıs / May 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Abdullah Kavalcıoğlu, "Debûsî ve Semerkandî'nin Fıkıh
Usulünde "Kapalı Lafızlar" Konusuna Yaklaşımları ve Görüşlerinin
Mukayesesi", *KTÜİFD* 5, sy. 1 (Bahar 2018): 61 - 85

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/katuifd> | <mailto:ktuifd@gmail.com>

Copyright © Published by Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi. Karadeniz Technical University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Debûsî ve Semerkandî'nin Fıkıh Usulünde “Kapalı Lafızlar” Konusuna Yaklaşımları ve Görüşlerinin Mukayesesi*

Abdullah Kavalcioglu

Öz

Kur'ân ve sünnette yer alan nasları anlamada doğru bir yöntem tespit etme fıkıh âlimleri için en önemli meselelerden biridir. Bu sebeple naslardaki ifadeleri anlamak için ihtiyaç duyulan kuralları içeren lafız bahisleri konusu fıkıh usulü ilminin en önemli bahislerindedir. Lafız bahisleri konusu kapsamında değerlendirilen hususlardan biri de kapalılığı açısından lafızların taksimidir. Hanefî usulcüler tarafından genel kabul gören taksime göre bu lafızlar hafi, müşkil, mücmel ve müteşâbih kısımlarına ayrılırlar. Usûl âlimleri bu konuyu lafızlardaki kapalılığın nasıl giderileceği ve bu lafızların ifade ettikleri hükümler açısından ele almışlardır. Hanefî usulcüler arasında lafız taksimini sistemli bir şekilde ele alan ilk usûlcü Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) dir. Alâuddîn es-Semerkandî'de (ö. 539/1144) kapalılığı bakımından lafızlar konusuna değinmiştir. Ancak her ikisi de Hanefî olan bu iki usûlcünün görüşleri arasında bir takım farklılıklar vardır. Bu çalışmada Ebû Zeyd ed-Debûsî ve Alâuddîn es-Semerkandî'nin görüşleri iki müellifin usûl eserleri esas alınarak karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh Usulü, Hafi, Müşkil, Mücmel, Müteşabih.*

Dabusî and Samarqandî's Approach to the Subject of "Covered Speech" in Usûl al-Fiqh and its Comparisons

Abstract

One of the most important issues for fiqh scholars is to determine an appropriate method in understanding the “nass” that are deduced from the Qur'an and sunna. Therefore, the subject of literal discussions and its rules which are needed to understand the expressions of the “nass” are the most important subjects of the discipline, usul al-fiqh. Another issue that is argued within the scope of literal discussions is the categorization of the words in terms of their ambiguity. According to the categorization generally accepted by the Hanafi scholars, these words are divided into some parts such as khafi, mushkil, mujmal, and mutashabih. Hanafi scholars discussed this issue from two perspectives. While the first one is related to the question, how can it be possible to eliminate the ambiguity of the words, the second one is about the verdict that is expressed by these words. Among the Hanafi scholars, Abû Zayd al-Dabûsî (d. 430) is the first methodologist who discusses the categorization of the words in a systematical way. Alauddin al-Samarqandi (d. 539) also scrutinized the subject of literal discussions in terms of its ambiguity. However, there are some differences between the views of these two scholars even though both of them are Hanafi. In this study, the views of Abû Zayd al-Dabûsî and Alauddin al-Samarqandi will be analyzed comparatively on the basis of their works.

Key Words: *Usûl al-Fiqh, Hafi, Mushkil, Mujmal, Mutashabih.*

* Bu çalışma devam etmekte olan “Debûsî'nin Taqvimü'l-Edilesi ile Semerkandî'nin Mîzanu'l-Usul'ünün Mukayesesi” başlıklı doktora tezime esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my ongoing doctorate dissertation entitled “Comparison of Debûsî's Taqvimü'l-Edille with Samarkandî's Mîzanu'l-Usul”, (PhD Dissertation, Atatürk University, Erzurum/Turkey, 2018).

Giriş

Fıkıh usulü ilminin en önemli konularından biri lafız bahisleridir. Lafızlar konusu, bu ilmin temel kaynaklarından ilk ikisi olan Kur'an ve sünnet lafızlarının delâlet yönünden incelenmesini içermektedir. Ameli hükümleri kendilerinden elde ettiğimiz bu iki kaynağın dili ise Arapçadır. Arapça olan bu kaynaklardan hüküm elde etme kurallarının konu edinildiği fıkıh usulü ilminde en önemli tartışma ve ihtilaflar bu iki kaynaktaki ifadelerin anlaşılması ile ilgilidir. Bu yüzden ki fıkıh usulü âlimleri kitap ve sünnette geçen lafızların daha doğru ve tutarlı bir şekilde anlaşılabilmesi için lafızları, lafız mana ilişkisi, lafzın hükme delâleti gibi çeşitli yönlerden incelemiştir.¹

Yapılan sınıflandırmalardan biri de lafızların kapalılık bakımından tasnifidir. Bu sınıflandırmada fukaha ve Mütakellimîn metodunu benimseyen usulcülerin sergilediği iki ayrı yaklaşım söz konusudur. Hanefiler tarafından benimsenen tasnife göre manaya delâleti kapalı olan, yani kendilerinden kastedilen mananın anlaşılması için harici bir açıklamaya ihtiyaç duyulan lafızlar *hafî-müşkil-mücmel- müteşâbih* kısımlarına ayrılır.²

Mütakellimîn metodunu benimseyen usulcülerin ise kapalılık bakımından lafızları mücmel ve müteşâbih başlıkları altında inceledikleri görülmektedir.³ Bu usulcülerin çoğunluğuna göre mücmel ve müteşâbih kavramları aynı anlamdadır ve lafızdaki kapalılığı ifade etmek için kullanılırlar.⁴ Bu usulcüler kapalılığı bakımından lafızları mücmel başlığı altın-

1 Tahsin Görgün, “Lafız Fıkıh Usulü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 44-45; Salim Ögüt, “Hafî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 110.

2 Debûsî, *Takvîm*, 1: 268-274; Şemsü'l-Eimme Serahsî, *Uşûlü's-serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî (Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 1: 163-170; Muhammed Edib Salihi, *Tefsîrü'n-nuşûs fi'l-fıkhî'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1993), 1: 229.

3 Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhîttü fi Uşûli'l-Fıkh*, thk. Abdulkadir Abdullah el Anî (Kuveyt: Daru's-Safvet 1992), 1: 450-451; Ali b. Ebi Ali Seyfuddîn Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli'l-aşkâm* (Riyad: Daru's-Samî'î, 2003), 3: 12; Ali Bardakoğlu, “Delâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 120.

4 Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fi uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, nşr. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, 1998), 1: 516; Ebu İshak İbrahim b. Ali eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdülmedid et-Türkî (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 1: 464; Fethi Düreynî, *el-Menâhicü'l-Uşûliyye fi'l-ictihadi bî'r-re'yi fi't-teşri'i'l-İslâmî*, (Beyrut: Müessesetü'risale, 2013), 134.

da ele alırlar ve mücmel lafzı, kapalılığın derecesi ve anlamdaki kapalılık sebebine göre sınıflandırılırlar.⁵

Kapalılık ifade eden lafızların manaya delâleti, bu lafızlardaki kapalılığın giderilip giderilemeyeceği ve bu lafızlardaki kapalılığı ortadan kaldırma yöntemleri her iki yöntemi benimseyen usûl âlimleri tarafından tartışılmıştır. Mezkûr konuya her iki yöntemin farklı yaklaşımları bulunmakla birlikte, aynı yöntemi benimsemelerine rağmen birbirleriyle ihtilaf eden usulcüler de vardır. Bu sebeple bazı usulcülerin konuya yaklaşımları, getirdikleri izah ve örnekleriyle özelde bağlı buldukları usûl geleneği genelde ise usûl ilmi içerisinde daha fazla ön plana çıktıkları söylenebilir. Bu sebeple bu çalışmada Hanefî usulcülerden Ebû Zeyd Debûsî (ö. 430/1039) ve Alâüddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) kapalılığı bakımından lafızlar konusundaki görüşleri mukayeseli olarak ele alınacaktır. Zira bu iki usulcü Hanefî usulünde özellikle kelim ilmi ile ilgisi bulunan bazı usul konularında Hanefî usulcüler arasındaki fikirsel ayrılığı ifade etmek için kullanılan ve Irak Meşayihî ve Semerkant Meşayihî diye isimlendirilen âlim gruplarının en önemli temsilcileridirler.⁶

Debusî, Irak Hanefîliği'nin merkezinin Irak'tan Mâverâünnehir bölgesine taşınmasında en etkili olan isimdir. Irak Hanefî mektebinin Mâverâünnehir bölgesindeki ilk temsilcisi olan Debusî aynı zamanda kendisinden sonra Serahsî ve Pezdevî tarafından geliştirilip Hanefî usulünde hâkim gelenek olacak olan usul geleneğinin kurucusudur. Debûsî, *Takvî-mü'l-Edille*'de kelim tartışmalardan uzak durmuş ve daha çok furu' merkezli bir usul anlayışı oluşturmaya çalışmıştır.⁷

Fıkıh usulünde lafız taksimi dendiğinde akla gelen ilk isimlerden biri Debûsî'dir. Debûsî, Hanefî mezhebinde lafızları tasnife tabi tutan Cesâs'a (ö. 370/981) nispetle lafız taksimini daha sistemli bir şekilde incelemiştir. Zira Debûsî, Hanefî usulcülerin de benimseyip devam ettirdi-

5 İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn el-Cüveynî (ö. 478/1085), *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Devha: Câmîatu Katar, 1978), 1: 419-420; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, t.y), 3: 155-157.

6 Hanefî usulündeki Irak Semerkant ayrımı için bk. Murat Sarıtaş, "Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delaletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 22-37.

7 Murtaza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi* (İstanbul: Dem, 2017), 30-41.

ği lafız bahisleri taksimini yapan ilk kişidir. Dolayısıyla lafız bahislerini sistemli bir şekilde ele aldığı için Debûsî'nin Hanefî usulünün müessisi olduğu söylenebilir.⁸ Bunun içindir ki fukaha yöntemine göre telif edilen usûl kitaplarında yapılan lafız tasnifinde temel kaynak olarak Debûsî'nin *Takvimü'l-Edille*'si gösterilir.⁹ Bunun yanı sıra Debûsî, Hanefî usulcüler arasında var olan ve bazı usûl konularında farklı yöntemler benimseyen iki gruptan biri olan Irak Hanefîleri'nin en önemli temsilcilerinden biridir.¹⁰ Debûsî, manaya delâletinin açıklığı bakımından lafızları zahir, nas, muhkem ve müfesser kısımlarına ayırırken bu lafızların karşıtları olarak da hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbihi zikreder.¹¹

Makalemizde görüşlerini esas aldığımız diğer usûlcü ise Alâüddîn es-Semerkandîdir. Semerkandî ise usul-i fıkhıta İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) benimsemiş olduğu usûl kaidelerini esas alan bir usûl anlayışı canlandırmaya çalışmaktadır. Semerkandî, Maturîdî kelamını merkeze alan usûl anlayışını benimser ve kendisinden önce Hanefî usulcüler tarafından yazılan eserlerin çoğunun itikadî meselelerin genel ilkeleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan kişiler tarafından yazıldığını ifade eder. Semerkandî'ye göre bu müellifler Mâtürîdî'nin benimsemiş olduğu kelimeleri prensiplerini dikkate almadıkları için usulde Hanefîlerin muhalifi olan Mutezîle mezhebinin benimsediği görüşlere meylederler. Bu durum bu müelliflerin usulün genel ilkelerinde hata etmeleri sonucunu doğurmuştur.¹² Müellif, bu hatadan kurtulmanın ise ancak Mâtürîdî'nin benimsemiş olduğu ilkeler ile uyumlu bir usul anlayışı benimsemekle mümkün olacağı görüşünü benimser. Semerkandî'nin bu amacı gerçekleştirmek için yazdığı *Mizanu'l-Usûl*, Semerkant Hanefîlerinin usûl ilkelerini toplu

8 Osman Güman, “Hanefî Fıkıh Usulü Literatüründeki Lafızlar Taksiminde Mantıksal Tutarlılık Problemi: Pezdevî Örneği”, *Divan: Disiplinlerarası* 17/33 (Aralık 2012): 104; Murat Şimşek, *Mezhepleşme Sürecinde Hanefîlik Tarih ve Usûl* (Konya: Aybil Yayınları, 2014), 201.

9 Görgün, “Lafız, Fıkıh Usûlü”, 27: 44.

10 Bu gruptan diğeri ise Semerkant Hanefîleridir. Konu hakkında bilgi için bk. Murat Sarıtaş, “Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delâletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara üniversitesi, 2013), 22-30.

11 Bk. Ebu Zeyd Debûsî, *Takvimü usûli'l-fıkh ve tahdidü edilleti's-şer'*, thk. Abdu'l-Celil el-Ata (Dimaşk: Daru'n-Nu'man li'l-Ulum, 2005), 1: 268-271.

12 Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Mizânu'l-uşûl fî netâ'icil-ukûl*, thk. Abdulmelik Abdurrahman es- Sa'dî (Mekke: Matbaatü'l-Hulud, 1987), 1: 98-99.

olarak bulabileceğimiz ilk ve en kapsamlı eserdir.¹³ Semerkandî'nin *Mizanu'l-Usûl* adlı eserinin önemli bir kısmını lafız bahislerine ayırdığı görülmektedir. Özellikle emir, nehiy, âm ve has konularını geniş bir şekilde ele alan müellif, lafızların açıklık ve kapalılık bakımından taksimine de eserinde yer vermiştir.¹⁴

1. Manaya Delâleti Kapalı Olan Lafızlar

Hanefî usûl âlimleri lafızları manaya delâletlerinin açıklık ve kapalılığına göre ikiye ayırır. Manaya delâleti açık olan yani kendileriyle kastedilen mananın anlaşılması için harici bir açıklamaya ihtiyaç duyulmayan lafızlar zahir, nas, müfesser ve muhkem kısımlarına ayrılırlar. Manaya delâleti kapalı olan yani kendilerinden kastedilen mananın anlaşılması için harici bir açıklamaya ihtiyaç duyulan lafızlar ise hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih kısımlarına ayrılırlar.¹⁵

1.1. Hafî

1.1.1. Hafî'nin Tanımı

Sözlükte alâniyyet kelimesinin zıddı olan ve gizlenmek, gizli kalmak gibi anlamlara gelen hafî kelimesi, Hanefîlerin yapmış olduğu manaya delâleti kapalı olan lafızlar taksiminde, manasındaki kapalılık en az olan lafızdır. Bir usûl terimi olarak ise "manası açık olmakla birlikte kendi dışındaki bir engelden dolayı kapsadığı fertlerden bir kısmına delâleti açık olmayan lafızdır."¹⁶ Hafî lafzın kapsadığı fertlerden bir kısmına delâletinin açık olmaması lafzın kendisinden değil lafız dışındaki harici bir engelden kaynaklanır. Lafzı kapalı kılan bu engel ise lafzın kendisine has bir isminin olması ya da lafzın eksik veya fazla bir niteliğinin olması olabilir.¹⁷

13 Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 30-41.

14 Abdurrahman Fer- Sa'di tarafından tahkik edilen eser iki ciltten oluşmaktadır. Eserin birinci cildinde lafız bahisleri geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bk. Semerkandî, *Mizân*, 1: 193-576.

15 Debûsî, *Takvîm*, 1: 268-274; Serahsî, *Uşûl*, 1: 163-170; Hanefiler dışındaki usulcülerin yaptıkları taksim için bk. Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütekellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 216.

16 Muhammed Murtezâ Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Kuveyt Hükümet Matbaası, 1965), "Hfy" md., 37: 565; Öğüt, "Hafî", 15: 110.

17 Ahmed Kamil Muhammed Kerdanî, *el-Bahsü'd-delâli inde's-Semerkandî fi kitabi mîzân-u'l-uşûl fi netâ'icil-'ukûl* (Kahire: Mektebetü's-Sekefetü'd-Diniyye, 2011), 87-88; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis:(Daraltıcı yorum)*, (İstanbul: Türkiye

Debûsî, hafî lafzın; kendi dışındaki arizî bir sebepten manası kapalı olan ve bu özelliğinden dolayı ancak manası üzerinde düşünmekle anlaşılabilen lafız olduğunu söyler. Örneğin hırsızlık suçunun cezasının bildirildiği ayetteki¹⁸ “السارق” kelimesi hırsızlık yapan kişiyi ifade etmesi açısından zahir bir lafızdır. Ancak bu kelime yan kesici anlamına gelen “الطارار” ve kefen soyucu anlamına gelen “النباش” kelimeleri hakkında ise hafîdir. Çünkü bu fiiller hırsızlık anlamı taşımalarının yanında hırsızlık dışında özel bir isimle anılırlar. Ve bu isimler sirkat ismi dışında başka isimler ile bilindikleri için “السارق” denilince “الطارار” ve “النباش” anlaşılması uzak bir ihtimal olur. Bu sebeple bu ayet duyulduğunda insanların zihnine ilk olarak hırsızlık ismi geldiği için âlimler kefen soyucuya el kesme cezasının uygulanması konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁹ Dolayısıyla Debûsî'ye göre, yankesicilik ve kefen soyuculuk fiillerinin kendilerine has isimleri olduğu için bu fiillerin “السارق” lafzı kapsamında sayılıp sayılmayacağı ancak bu lafızlar üzerinde düşünülmesi sonucunda anlaşılabilen için “الطارار” ve “النباش” isimleri hafî isim olmuş olurlar.²⁰

Semerkandî'ye göre ise hafî lafız, anlamı kapalı ve muğlak olan bir kelime olduğu için zahir, nas ve müfesser lafzın zıddıdır. Mesela “خَمْرٌ” (şarap) anlamında kullanılan “عُقَارٌ” kelimesi²¹ böyledir. Zira “خَمْرٌ” kelimesi yalnızca duyulmakla duyan kişinin manasını anladığı zahir bir lafız iken “عُقَارٌ” kelimesi anlamı kapalı ve muğlak bir ifade olduğu için hafî bir lafızdır. Yine ona göre ancak üzerinde düşünmekle anlaşılabilen derin ve veciz manalar içeren mecaz ifadeler de hafî lafzın örneklerindedir.²²

O halde Semerkandî'ye göre; üzerinde düşünmekle anlaşılabilen derecede kapalılık içeren lafız hafî lafızdır. Ve bir lafız o lafzın nadiren kullanılmasından dolayı ancak araştırma ve tefekkürle hangi manada kullanıldığı anlaşılabiliriyorsa ve ancak üzerinde düşünmekle anlaşılabilen gizli

Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) 2011), 105.

18 “السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا” (el- Maide 3/38).

19 Debûsî, *Takvîm*, 1: 271-271.

20 Konu hakkındaki tartışma için bk. Zekiyüddin Şaban, *Uşulu'l-fıkh (İslam Hukuk İlminin Esasları)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 382-384.

21 “عقر” kökünden türeyen “عقار” kelimesi “عُقَارٌ” şeklinde yani ع harfi ötreli olduğunda içki anlamına gelir. Bu şekilde isimlendirilme sebebi içkinin aklı zayıflatması ve bağımlılık yapmasıdır. Bk. Abdulkadir er-Razî, Muhtaru's-sıhağ, thk. Mahmut Hatır (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1986), “Agr” mad., 1: 187.

22 Semerkandî, *Mîzân*, 1: 509-510.

manalar içeriyorsa hafî lafız olarak değerlendirilir.

1.1.2. Hafî'nin Hükümü

Eserlerini incelediğimiz her iki usulcüye göre de hafî lafız ancak üzerinde düşünölmekle hangi manada kullanıldığı anlaşılabilen lafızdır. Bu özelliğinden dolayı Debûsî'ye göre hafî lafız ile murat edilen mana ortaya çıkana kadar o lafız üzerinde düşünölməsi vaciptir.²³ Semerkandî'ye göre ise hafî lafız kesinlik ifade eden bir delil ile beyan edilirse müfesser lafza dönüşür ve kat'î ilmi ve mutlak ameli gerektirir. Eğer re'y ve düşünme gibi zannî bir delil ile beyan edilirse müevvele dönüşür. Bu durumda hafî lafız, amel etmeyi gerektirse de kat'î ilmi gerektirmez.²⁴

1.2. Müşkil

1.2.1. Müşkil'in Tanımı

Lügatte "إشكال" kökünden türeyen bir ismi fail olan "مُشْكِلٌ" kelimesi birbirine karışmak, karışık olmak, güçleşmek gibi anlamlara gelir.²⁵ Bir fıkıh usulü terimi olarak ise 'kendisiyle kastedilen mananın ancak kendisini çevreleyen karineler üzerinde yapılacak inceleme ile anlaşılabilieceği lafız' anlamındadır. Müşkil lafzın manasındaki kapalılık harici bir sebepten değil lafzın bizatihi kendisinden kaynaklanır ve müşkil lafız ile murat edilen mana ancak bu lafız üzerinde düşünmekle anlaşılabilir.²⁶ Hafî ve müşkil lafız, anlamlarındaki kapalılığın ictihad ve araştırma ile giderilebilir olmaları yönüyle birdirler. Ancak hafî lafızdaki kapalılık harici bir sebepten müşkil lafızdaki kapalılık ise lafzın kendisinden kaynaklandığı için müşkil lafızdaki kapalılık hafî lafızdaki kapalılıktan daha fazladır. Bu sebeple hafî lafızdaki kapalılığı gidermek için inceleme yeterliyken müşkil lafızdaki kapalılığın giderilmesi ancak o lafız ile ilgili inceleme ve derin tefekkür ile mümkün olabilir.²⁷

Debûsî ise müşkil lafzı "dili vaz' edenin bu lafız ile kast ettiği mananın, dinleyen kişi tarafından, anlaşılmasının harici bir sebepten değil

23 Debûsî, *Takvîm*, 1: 273

24 Semerkandî, *Mizân*, 1: 517.

25 Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed İbni Manzur, *Lisânu'l-'Arab* (Beirut: Daru Sadr, 1300 h.), "Şkl" mad., 11:356.

26 Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 385.

27 Salih, *Tefsîrü'n-nuşûs*, 1: 255-256.

bizzat o lafzın kendisinde bulunan bir mana inceliğinden dolayı zor olduğu lafız” diye tarif eder. Ona göre müşkil lafızdaki bu kapalılık lafzın dışındaki bir sebepten değil bizzat lafzın kendisinden kaynaklandığı için hafî lafızdaki kapalılıktan daha fazladır. Hatta müşkil lafız kapalılık derecesi açısından mücmel lafza o kadar yakındır ki neredeyse mücmel lafzın bir çeşidi gibidir. Bu sebeple çoğu âlim kapalılık dereceleri birbirine yakın olduğu için müşkil ve mücmel lafzı birbirinden ayırt edemezler.²⁸

Semerkandî ise müşkil lafzın lügât manası açık olmakla beraber kendisine benzer diğer lafızlar ile karıştırılmasından dolayı kendisiyle kast edilen mananın anlaşılmadığı lafız olduğunu söyler. Dolayısıyla Semerkandî de müşkil lafızdaki kapalılığın harici bir sebepten değil lafzın kendisinden kaynaklandığı görüşündedir. Ona göre müşkil lafızdaki anlam kapalılığı ise lafzın kendisiyle aynı manaya gelme ihtimali olan ve kendisine benzer olan diğer lafızlar ile karıştırılmasından kaynaklanır.²⁹

1.2.2. Müşkil'in Hükümü

Debûsî'ye göre mükellef müşkil lafız ile neyin murat edildiğini anlamak için öncelikle anlamında kapalılık bulunan müşkil lafzın Arap dilinde benzerlerinden olan ve manası akılla anlaşılabilir olan lafızlar üzerinde düşünmelidir. Bu düşünme ile elde ettiği bilgi ile de müşkil lafız ile murat edilen manayı anlamaya çalışmalıdır. Müşkil lafız ile murat edilenin anlaşılabilmesi için çaba göstermesi mükellef üzerine vacip olan bir görevdir. Mükellef yaptığı araştırma sonucunda elde ettiği bilgi ile amel eder ve müşkil lafız ile kastedilenin doğru olduğuna inanır.³⁰ Semerkandî'ye göre de, mükellef müşkil lafız ile murat edilen mananın anlaşılmasını sağlayacak ve o lafız üzerindeki kapalılığı giderecek delilleri aramakla yükümlüdür. Ve ona göre eğer müşkil lafızdaki kapalılık kesinlik ifade eden bir delil ile beyan edilirse müşkil lafız mefesser lafza dönüşür ve kat'î ilmi ve mutlak ameli gerektirir. Eğer müşkil lafızdaki kapalılık re'y ve düşünme gibi zannî bir delil ile giderilirse müşkil lafız müevvel lafza dönüşür. Bu durumda müşkil lafız, zahiren ameli gerektirse de kat'î ilmi gerektirmez.³¹

28 Debûsî, *Takvîm*, 1: 272.

29 Semerkandî, *Mîzân*, 1: 510; Kerdanî, *el-Baḥsü'd-delâlî*, 92.

30 Debûsî, *Takvîm*, I: 273; Ferhat Koca, “Müşkil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 162.

31 Semerkandî, *Mîzân*, 1: 517; Kerdanî, *el-Baḥsü'd-delâlî*, 97.

1.3. Mücmel

1.3.1. Mücmel'in Tanımı

“جمل” kökünden türeyen mücmel kelimesi sözlükte müphem, kapalı, tam açıklanmayan söz ve toplam, genel gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³² Mücmel lafzı sözlük anlamı açısından hem kapalılık hem de genellik anlamlarına gelse de bir fıkıh usulü terimi olarak kendisinden kast edilen muradın anlaşılması lafız anlamında kullanılır.³³ Kapalılığı bakımından lafızları mücmel ve müteşâbih diye iki kısma ayıran Mütekellimîn metodunu benimseyen usulcüler; mücmeli “anlamı kapalı olan ve kendisiyle kastedilen mananın anlaşılması ancak ayrı bir beyan ile mümkün olan lafız” diye tarif ederler. Bu usulcülere göre mücmel lafız, mübeyyen lafzın zıddı olarak kapalılık içeren bütün lafızlar için kullanılır.³⁴ Hanefî usulcüler ise mücmeli “sözün sahibi tarafından o lafzı beyan eden bir açıklama gelmedikçe kendisiyle neyin kast edildiği anlaşılabilen lafız” diye tarif ederler. Onlara göre mücmel dört kapalılık türünden biridir.³⁵ Dolayısıyla bir fıkıh usulü terimi olarak mücmel lafız Hanefîler'e göre lafzın dört kapalılık türünden biri anlamındayken, Mütekellimîn metodunu benimseyen usulcülere göre kapalılığın genelini ifade eden daha kapsamlı bir terim olarak kullanılır.³⁶

Debûsî'ye göre ise mücmel 'istiare yollu bir manaya sahip olduğunun az bilinmesinden ya da kelimenin vaz' edildiği mananın yaygın olarak kullanılmaması dolayısıyla manası bilinmeyen sözdür'. Debûsî, dil bilgilerinin mücmeli “الغريب” diye isimlendirdiklerini söyler. “الغريب” kavramı ile ise bir kelimenin konulduğu mana dışında bir mana için kullanılması sebebiyle anlaşılabilen ifade edilir. Bu özelliğinden dolayı bu lafız ile neyin kast edildiği beyan edilmedikçe lafzın hangi manada kullanıldığı anla-

32 İbni Manzûr, *Lisânu'l-‘arab*, “Cml” mad., 11: 123-124; Semerkandî, *Mîzan*, 1: 511; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbaħu'l-münir* (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1987), “Cml” mad.,43.

33 Semerkandî, *Mîzan*, 1: 511; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhâmmes es-Sem'ânî, *Ķavati'ul-edille fı'l-uşûl*, thk. Abdullah b. Hafız b. Ahmet el-Hakemî (Riyad: Mektebtü't-Tevbe, 1998), 1: 263.

34 Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 419-420; Makdisî, *Ravzatü'n-nâzır*, 1: 516.

35 Serahsî, *Uşûl*, 1: 168; İltaş, *Mütekellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı*, 260; Ferhat Koca, “Mücmel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 453.

36 İltaş, *Mütekellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı*, 260.

şilamaz. “وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا” (Bakara 2/275) ayetindeki “الرِّبَا” kelimesi böyledir. Çünkü bu kelime sözlükte fazlalık anlamına gelir. Ancak Allah Teâlâ burada “الرِّبَا” kelimesi ile fazlalığı kast etmemiştir. Zira alışverişte meşru yollar ile malın artması yani kar etmek helaldir. Allah burada “الرِّبَا” kelimesi ile karşılıksız fazlalık içerdiği için haram kılınmış alışveriş çeşidini kast etmektedir. Dolayısıyla “الرِّبَا” kelimesi dilde vaz’ edildiği mana dışında bir mana olan mütekellimin murat ettiği mana için konduğu için “الغَرِبُ” bir kelime olmuş olur. Ve mütekellim tarafından gelen bir beyan olmadıkça kendisiyle kast edilen mana anlaşılmaz. Ancak herhangi bir yeri vatan edinmediği için “الغَرِبُ” diye adlandırılan kişinin bir beldeye yerleştiğinde o belde ile anılmaya başlanması örneğinde olduğu gibi eğer mücmel kelimenin nadir manada kullanımı artar ve o mana kelimenin bilinen bir anlamına dönüşürse kelime mücmel olma niteliğini yitirir.³⁷

Semerkandî’ye göre ise, sözlükte ‘kapalılık’ ve ‘genel’ gibi iki farklı anlamı bulunan mücmel lafız bir fıkıh usulü terimi olarak ‘söz söyleyen için manası malum olan ancak duyan kişinin bu lafızdan kast edilen manayı ancak lafzın hangi manada kullanıldığına dair bir beyan gelince anlayabileceği lafız’ anlamındadır. Dolayısıyla bir usul terimi olarak mücmel lafız bu lafzın sözlük anlamlarından biri olan ‘kapalılık’ anlamıyla ilgilidir. Ona göre mücmel lafız hangi anlamda vaz’ edildiği ile ilgili olan kapalılık ve dilde konuluş itibariyle manasında kapalılık bulunmayan ancak şer’i kullanım ile mücmel dönüşen olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar şöyle izah edilebilir:

1- Dilde hangi anlamda vaz’ edildiği ile ilgili kapalılık bulunan lafızlar. Semerkandi, bu tür mücmel lafızları da aşağıdaki gibi iki kısma ayırır;

a) Kapalılığın lafzın aslında değil vasfında olması durumudur. Bu çeşit mücmel lafızlarda lafzın aslı malum vasfı meçhul olur. Örneğin “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ” (Bakara 2/43) ayetinden namaz ve zekât ibadetlerinin asıllarının farz oluşu anlaşılabilir. Ancak bu ayetten bu ibadetlerin şekil ve şartlarına dair bilgi elde edilemez. Dolayısıyla zekât ve salat lafızları asılları itibariyle malum iken vasıfları itibariyle meçhul olur.

b) Konuluş itibariyle mücmel olan lafzın hem aslının hem de vasfının kapalılık içermesi durumudur. Bir lafzın iki ayrı anlama gelme ihtimali varken bu iki manadan biri için vaz’ edilmiş olmasıdır. Burada mü-

37 Debûsî, *Taḳvîm*, 1: 272.

tekellimin bu lafzı muhtemel olduğu manalardan hangisi için vaz' ettiği mütekellim için malum dinleyici açısından meçhuldür. Müsterek lafızlar bu tür mücmel lafzın örnekleridir.³⁸

2- Dilde konuluş itibariyle kendisinde kapalılık bulunmayan bilakis manası açık olan ancak şer'i kullanımda mücmele dönüşen lafızdır. Dinleyen kişi şu iki sebepten dolayı bu tür lafızlar ile kast edilen manayı anlamakta zorlanır;

a) Aslı itibariyle manası anlaşılır olan lafzın konulduğu bazı manalarda meçhul bir şekilde kullanılmasıdır. Âm lafza meçhul bir şart, istisna ya da sıfat bitişmesinden kaynaklanan mücmellik bu kısımdadır. Kendisini tahsis eden tahsis delili meçhul olunca âm lafzın tahsis edilen kısmı meçhul olur. Bu durumda tahsis edilen kısmı meçhul olduğu için âm lafız kapsamına giren fertlerin meçhul bir kısmına delâlet eder.

Müellif âm lafza bitişen istisnadan kaynaklanan kapalılığa şu örneği verir;

“ذَلِكَ وَمَنْ يُعْطَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأَجَلْتُ لَكُمْ الْأَنْعَامَ إِلَّا مَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ” (el-Hac 22/30) ayetinde “إِلَّا مَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ” (size vahiyle bildirilenler hayvanlar hariç) kısmı olmasaydı ayetteki lafzın zahiri ile amel edilirdi. Ancak ayete bu kısım eklendiğinde okunacak hayvanların hangi hayvanlar olduğu belli olmadığı için “وَأَجَلْتُ لَكُمْ الْأَنْعَامَ” (büyükbaş hayvanlar size helal kılındı) lafzındaki hayvanların hangi hayvanlar olduğu da bilinmez ve “وَأَجَلْتُ لَكُمْ الْأَنْعَامَ” lafzı mücmele dönüşür.

b) Lafzın konulduğu mana dışında bir manada kullanılmasından kaynaklanan kapalılıktır. Mecazi anlamda kullanıldığı için kendisiyle kastedilen mana açık olmayan lafızlar gibi. Bu lafızlar ile kast edilen mana ancak ek bir delil ile anlaşılabilir. “بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ” (Mâide 5/64) ayetindeki “الْيَدِ” kelimesi böyledir. Zira burada “اليد” kelimesi sözlük manası olan ‘el’ anlamında değildir. Bu lafız ile Allah’ın gücü, yarattığı her şeyin sahibi olması gibi anlamlardan biri mecâzi olarak kullanılmıştır. Bu lafzın bu anlamlardan hangisi için kullanıldığı ise ancak ek bir delil ile ortaya çıkar.³⁹

Sonuç olarak Semerkandî, mücmel lafız konusunu -Debûsî’nin de dâhil olduğu- kendisinden önceki Hanefî usulcülerden daha ayrıntılı bir

38 Semerkandî, *Mizan*, 1: 511-512; Kerdanî, *el-Baḥsü’-d-delâli*, 98-99.

39 Semerkandî, *Mizan*, 1: 512-514; Kerdanî, *el-Baḥsü’-d-delâli*, 100-102.

şekilde ele almıştır. O, mücmel lafzı kısımlara ayıran ve bu kısımlar ile ilgili örnekler veren ilk Hanefî usûlcüdür.⁴⁰ Debûsî, Serahsî ve Pezdevî eserlerinde mücmel lafzı kısaca açıklarlar ve Semerkandî gibi mücmel lafzı kısımlara ayırmazlar.⁴¹ Ancak Semerkandî'nin mücmel lafız kısımları ve kısımların örnekleri Mütakellimîn metodunu benimseyen Basrî (ö. 436/1044) tarafından yapılan taksim ile hemen hemen aynıdır. Bu da Semerkandî'nin mücmelin mahiyeti hususunda Hanefîlerden çok Mütakellimîn metodunu benimseyen usûlcülerin görüşlerinden etkilendiğini gösterir.⁴² Mütakellimîn metodunu benimseyen diğer bir usûlcü olan Râzî (ö. 606/1210) de Semerkandî ve Basrî'nin (ö. 436/1044) yaptıkları taksime benzer bir taksim yapar.⁴³

1.3.2. Mücmel'in Hükümü

Mücmel lafzın hükümü konusu ele alınırken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri mücmel lafzın hükümünün ne olduğunu belirten kişinin mücmel lafız derken neyi kastettiğidir. Zira Hanefîler ve Mütakellimîn metodunu benimseyen usûlcüler mücmel lafız derken aynı şeyi kast etmezler. Hanefî usûlcülere göre mücmel lafız; lafzın kapalılığı yönüyle yapılan dörtlü taksimden üçüncüsü iken, Mütakellimîn metodunu benimseyen usûlcülere göre ise lafızdaki kapalılığı içermesi anlamında Hanefîler'in taksiminde yer alan hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbihi de içerisine alan daha genel bir ifadedir.⁴⁴ Hanefî usûlcüler arasında Cesâs, kapalılığı yönüyle lafızları ilk ele alan kişi olmasına rağmen lafızların kapalılığı yönüyle taksimi daha sistematik bir şekilde Debûsî tarafından yapılmıştır. Debûsî'nin yapmış olduğu bu taksim ve taksimde yer alan lafızlara dair açıklama ve izahlar büyük ölçüde kendisinden sonra gelen Hanefî usûlcüler tarafından kabul görmüştür.⁴⁵ Semerkandî ise Debûsî'nin

40 Kerdanî, *el-Baḥsü'd-delâli*, 103.

41 Debûsî, *Takvîm*, 1: 272; Alauddin Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buharî, *Keşfü'l-esrar 'an Uşûli Faḥru'l-islâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1: 86-87; Serahsî, *Uşûl*, 1: 168-169.

42 Semerkandî, özellikle âm lafızdaki mücmellik hususunda Basrî'nin (ö. 436/1044) yaptığı taksime benzer bir taksim yapmıştır. Bk. Semerkandî, *Mizan*, 1: 512-513; Ebu'l-Hüseyin Basrî, *el-Mu'temed fî uşûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hamidullah (Dımaşk: Ma'hedü'l-Ulya, 1964), 1: 323-324.

43 Râzî, *el-Maḥsûl*, 3: 157.

44 İltaş, *Mütakellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı*, 260.

45 A. Cüneyd Köksal, “Hanefî Usûlcülerin Elfaz Taksimindeki Metodları” (Yüksek Lisans

sistemleştirdiği ve Serahsî (ö. 483/1090) ve Pezdevî'nin (ö. 482-1089) benimseyip daha da geliştirdiği bu taksimi kabul etmekle beraber bu taksimde yer alan lafızların mahiyeti ve hükmü konularında Hanefîler den farklı bir yol izlemiştir. Semerkandî'nin, Mücmel lafzın mahiyeti ve çeşitleri hususunda Basrî'nin (ö. 436/1044) yaptığı taksimi büyük oranda benimseyip aktarması bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Debûsî ve Semerkandî'ye göre, mücmel lafız sözün sahibi tarafından bilinen ancak bu lafız duyan kişinin sözün sahibinden gelen bir beyan olmadıkça lafzın hangi anlamda kullanıldığını anlayamayacağı lafızdır. Dolayısıyla mücmel lafız kendisiyle kastedilen mananın bilinmesi ancak ek bir delil ile beyan edilmesi durumunda mümkün olan lafızdır. Ve mücmel lafzın bağlayıcılık derecesi kendisini beyan eden delilin gücüne göre değişir. Kendisindeki kapalılık giderilen lafız Debûsî'ye göre müfesser veya zahir lafzın hükmünü alır. Semerkandî'ye göre ise mücmel lafız kat'î bir delil ile beyan edilmiş ise müfesser lafzın zannî bir delil ile beyan edilmiş ise müevvel lafzın hükmünü alır. Şöyle ki:

Debûsî'ye göre mücmel lafız kendisindeki kapalılık giderilene kadar kendisiyle murat edilenin hak olduğuna inanmayı gerektirir. Ona göre, yolunu kaybetmiş kişinin kendisine doğru yolu gösterecek birini beklemesi gerektiği gibi mücmel lafız ile de kendisindeki kapalılık bir delil ile beyan edilip giderilene kadar bu lafız ile amel edilmez lafzın beyan edilmesi beklenir. Mükellef, bu lafız ile neyin murat edildiğini anlamak için çaba göstermelidir. Mücmel lafız kapalılığını gideren bir delil beyan edildiğinde ise kendisini beyan eden delilin kuvvetine göre müfesser ya da zahir lafzın hükmünü alır.⁴⁶

Semerkandî'ye göre mücmel lafız eğer kat'îlik ifade eden bir delil ile başka bir açıklamaya ihtiyaç bırakmayacak bir şekilde beyan edilir ise müfesser lafza dönüşür ve bağlayıcı bir şekilde amel etmeyi ve kat'î ilmi gerektirir. Eğer kendisindeki kapalılığı kısmen gideren zannî bir delil ile beyan edilmiş ise müevvel lafza dönüşür. Bu durumda hükmü vaciplik olacak şekilde ameli gerektirse de kat'î ilim ifade etmez.⁴⁷

Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 11.

46 Debûsî, *Takvîm*, 1: 273-274.

47 Semerkandî, *Mîzan*, 1: 517.

1.4. Müteşâbih

1.4.1. Müteşâbih'in Tanımı

Müteşâbih kelimesi Arapçada ‘bir şeyi diğer bir şeye benzetmek’ anlamına gelen “شبه” kökünden türeyen ve ‘iki şeyin birbirine biri diğerinden ayırt edilemeyecek şekilde benzemesi’ anlamına gelen “تشابه” mastarından türeyen bir ismi faildir ve ‘ayırt edilemeyecek derecede birbirine benzeyen’ anlamına gelir.⁴⁸

Bir fıkıh usulü terimi olarak ise müteşâbih kavramı Hanefî usulcülerden Kerhî (ö. 340/952) tarafından ‘iki veya daha fazla manaya ihtimali olan söz’ diye tarif edilir.⁴⁹ Cessâs’a göre, iki veya daha fazla anlamda kullanılma ihtimali olan müteşâbih lafız tek manaya ihtimali olan muhkem lafız esas alınarak anlaşılır hale gelir. Zira ona göre, birkaç manaya ihtimali olan müteşâbih lafzın tek manaya ihtimali olana hamledilmesi vaciptir. Zira Allah Teâlâ muhkem lafızları müteşâbih lafızların temeli-aslı kılmıştır.⁵⁰ Bir şey kendisinin aslı olan şeyin parçasıdır ve kendisindeki noksanlığı gidermek için aslı olan şeye döner.⁵¹ Ona göre, bir lafız iki ihtimal taşıması durumunda akıl bu ihtimallerden birini doğru kabul ediyorsa aklın doğru bulduğu anlamın esas alınması gerekir. Dolayısıyla Cessâs ve Kerhî’ye göre müteşâbih lafız, aklın muhtemel manalarından birini seçmesiyle ya da muhkem lafzın kendisini beyan etmesiyle anlaşılabilir hale gelebilir ve kendisiyle amel edilebilir.⁵²

Müteşâbih kavramı, Debûsî’den itibaren ise kapalılık bakımından yapılan lafız taksiminde daha ziyade kapalılık taşıyan lafız anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Debûsî’ye göre müteşâbih; nassın gerektirdiği anlam aklın gerektirdiği anlama kesin bir şekilde aykırılık teşkil ettiği için duyan kişinin manasını anlayamayacağı lafızdır. Müteşâbih ifadede lafzın gerektirdiği anlam aklın gerektirdiği anlama kesin bir şekilde aykırı ol-

48 İbni Manzur, *Lisânu'l-‘arab*, “Şbh” mad., 13: 503-504; Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs*, “Şbh” mad., 36: 411; Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 204.

49 Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, thk. Uceyl Kâsım en-Neşemî (Kuveyt: Vakıflar Bakanlığı, 1994), 1: 373

50 “مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ” (Ali İmran 3/7).

51 Müellifin bu konuda Kerhî’den aktardığı ve kendi verdiği örnekler için bk. Cessas, *Fusul*, 1: 375-376.

52 Cessas, *Fusul*, 1: 373-377.

duğu için aklın gerektirdiği ile nassın gerektirdiği anlam arasında bu lafzın beyan edilmesiyle bile giderilemeyecek bir çelişki meydana gelir. Zira aklın kesin olarak gerektirdiği şeyin değişmeye ihtimali yoktur. Nassın gerektirdiği anlamda Resulullah'ın (s.a.v) vefatından sonra değişmeyeceğine göre, akıl ve nas arasında beyan edilmekle bile ortadan kaldırılamayacak bir çelişki olduğu için, müteşâbih lafzın manası konusunda ebedî olarak duraksamak ve bu lafız ile kast edilen mana ne ise o mananın hak olduğuna inanmak gerekir. Kulun müteşâbih lafzın hak olduğuna inanmak dışında bu lafızla ilgili bir sorumluluğu yoktur.⁵³ Debûsî'nin müteşâbih lafzın mahiyeti ile ilgili görüşleri başta Serahsî ve Pezdevî olmak üzere kendisinden sonraki Hanefî usulcüler tarafından da kabul görmüştür. Ancak, her üç müellif her ne kadar müteşâbih kavramını lafızların kapalılığına göre taksimi konusunda işlemiş olsalar da müteşâbih kavramını bir fıkıh usulü teriminden çok kalamî bir terim olarak kullandıkları söylenebilir. Zira konuyu daha geniş ele alan Serahsî ve Pezdevî'nin müteşâbih lafzı açıklamak için verdikleri örnekler bu lafızların te'vile açık olup olmadıkları tartışılan kalamî meseleler ile ilgilidir. Dolayısıyla müteşâbih kavramının yapılan lafız taksiminde ifade ettiği manaya delâleti en açık olan muhkem lafzın karşıtı olup kapalılığı en fazla lafız olarak hafî, müşkil ve mücmel lafızdan sonra zikredilmesi, bu terimin kapalılık bakımından yapılan lafız taksimini tamamlamak içindir.⁵⁴

Semerkandî'ye göre ise dil açısından mücmel ve müşterekin benzeri olan müteşâbih kavramı bir fıkıh usulü terimi olarak 'birinin diğerine tercih edildiği bilinmeyecek şekilde, her bakımdan birbirine denk olan iki sem'î delil arasında zahiren var olan bir çelişki sebebiyle konuşanın maksudunun dinleyene kapalı kaldığı lafız' anlamındadır. Ona göre, dinleyen tarafından konuşanın maksadı anlaşılamadığı için bu tür lafızların anlamı hususunda tevakkuf edilir. Ayrıca o, bu tür lafızların manasının anlaşılmasını iki sem'î delil arasında 'zahiren' görülen bir çelişkiye bağlar. Çünkü kaynağı Allah olan iki delil arasında hakiki anlamda bir çelişki olduğu düşünülemez. Mükellefin bu iki delil arasında çelişki görme sebebi ise onun bu iki delil arasındaki çelişkiyi giderecek delili, bilgi ve anlayış eksikliği gibi sebeplerle bilmemesidir. Dolayısıyla mükellef bu iki delil arasında onlardan birini tercih etmesini sağlayacak delili bulamadığı için, sanki bu

53 Debûsî, *Takvîm*, 1: 273-274.

54 Buharî, *Keşfü'l-esrar*, 1: 88-90; Serahsî, *Uşûl*, 1: 169-170; İltaş, *Mütekellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı*, 265-266; Yavuz, "Müteşâbih", 32: 204.

lafız hiç nâzil olmamış gibi bu lafzın manası hususunda tevakkuf etmelidir.⁵⁵ Debûsî'ye göre de kesin bir şekilde sabit olan hüccetler arasında tearuz olmaz. Zahren var olduğu görünen çelişki ise kulun bilgi eksikliğinden kaynaklanır. Eğer aralarında tearuz olduğu sanılan, delillerin nâzil olma vakitleri kul tarafından bilinseydi son nâzil olan nesh eden (nâsih) ilk nâzil olan ise nesh edilen (mensûh) olmuş olacaktı. Ancak onlar delillerden hangisinin sonra nâzil olduğunu bilmedikleri için kullar hakkında tearuz sabit olur.⁵⁶ Dolayısıyla her iki müellife göre de farklı gerekçelerle de olsa aynı kuvvet derecesine sahip olan iki sem'î delil arasında hakikatte olmayan ve kulun bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir çelişki vardır.

Debûsî'nin müteşâbih lafzın tanımı ve mahiyeti konusundaki görüşlerini de, onun ismini vermeden aktaran Semerkandî, müteşâbih kavramının bu şekilde tarif edilmesinin yanlış olduğunu söyler. Daha önce değinildiği gibi, Debûsî müteşâbih lafzı nassın gerektirdiği anlam aklın gerektirdiği anlama kesin bir şekilde aykırılık teşkil ettiği için duyan kişinin manasını anlayamayacağı lafız olarak tanımlar. Semerkandî ise, bu görüşü doğru bulmaz ve akıl ve nassın Allah'ın iki delili olduğunu ve bu iki delil arasında çelişki olduğu sonucunu doğuracağı için aklın hilâfına nas varid olmayacağını söyler. Ona göre, eğer akıl ve nas arasında bir çelişki görülüyorsa akıl delilinin gerektirdiği tercih edilir. Çünkü nakil ile gelen ifadenin anlamının kapalı olması, hafz edilmiş olması ya da mecazî anlamda kullanılmış olması gibi sebepler ile hakiki manası dışında kullanılma ihtimali vardır. Akıl delilinin ise değişmeye ihtimali yoktur. Ona göre teşbih, cebr ve kader ile ilgili ayetlerin hepsi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Yani bu ayetlerde aklın gerektirdiği doğrulara aykırı bir şey bildirilirse nakil ile gelen ifadenin hakiki anlamı dışında kullanıldığı anlaşılır ve aklın doğru kabul ettiği anlam kabul edilir.

Örneğin “الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى” (Taha 20/5) ayetindeki “اسْتَوَى” kelimesi sözlükte ‘bir yerde kalma, karar kılma’ gibi anlamlara gelir. Ancak akıl delili Allah'ın bir mekânla kayıtlanabileceğini kabul etmez. Akıl delili Allah'ın bir mekân ile kayıtlanmasını onaylamayacağı için akli delil ile sem'î delil arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak ancak ayette geçen “اسْتَوَى” kelimesi, zahir anlamı dışında, aklın da kabul edebileceği bir manaya hamledilir. Ancak Semerkandî, “اسْتَوَى” kelimesinin hangi manada kullanılması

55 Semerkandî, *Mizan*, 1: 514; Kerdanî, *el-Baḥsü'd-delâli*, 106.

56 Debûsî, *Taḳvîm*, 1: 480.

gerektiğini ifade etmemiştir.⁵⁷

Sonuç olarak müelliflerimiz müteşâbih kavramının mahiyeti hususunda aynı görüşte değildir. Debûsî'ye göre müteşâbih lafzın anlaşılma sebebi nassın gerektirdiği anlam ile aklın gerektirdiği anlam arasındaki çelişki iken Semerkandî, müteşâbih lafzın anlaşılma sebebinin aynı kuvvet derecesinde olan iki sem'î delil arasında zahiren var olduğu görülen çelişkiye bağlar. Ayrıca Debûsî'nin müteşâbih tanımını aktaran ve her ikisi de Allah'ın hüccetleri olan akıl ve naklin birbiriyle çelişmeyeceği gerekçeyle Debûsî'nin yaptığı müteşâbih tanımının doğru olmadığını söyleyen Semerkandî, hemen ardından akıl ve nakil arasında bir tenakuz olması durumunda ise aklın gerektirdiği hükmün doğru olduğunu söyleyerek kendisi çelişkiye düşer.⁵⁸

1.4.2. Müteşâbih'in Hükümü

Debûsî'ye göre müteşâbih lafızda akıl ve nas arasında beyan edilmekle bile ortadan kaldırılamayacak bir çelişki olduğu için, müteşâbih lafzın manası konusunda ebedî olarak duraksamak ve bu lafız ile kast edilen mana ne ise o mananın hak olduğuna inanmak gerekir. Mükellefin müteşâbih lafzın hak olduğuna inanmak dışında bu lafızla ilgili bir sorumluluğu yoktur.⁵⁹

Semerkandî'ye göre ise, müteşâbih lafızla Allah'ın murat ettiği ne ise onun hak olduğuna inanmak gerekir. Ancak ona göre müteşâbih lafzın zahir manasının murat edilmediğine de inanılır. Çünkü müteşâbih lafzın zahir manasına inanmak kişinin hevasının-nefsinin istediğine göre hareket etmesi anlamına gelir ki bu bid'attir.⁶⁰

Müteşâbih lafzın hükümü ile ilgili diğer bir konu ise müteşâbih lafzın te'vile açık olup olmadığı ya da müteşâbih lafızla kast edilen mananın bilinip bilinemeyeceğidir. Bu tartışma “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ” (Ali İmran 3/7) ayetinin manası hususundaki ihtilaftan kaynaklanır. Ayette zikredilen ‘ilimde derinleşen kimselerin’ müteşâbih ayetleri anlayıp anlayamayacağı hususunda temel iki görüşü bulunmaktadır. Birinci

57 Semerkandî, *Mîzan*, 1: 515-516.

58 Kerdanî, *el-Baḥsü'd-delâli*, 108.

59 Debûsî, *Takvîm*, 1: 274.

60 Semerkandî, *Mîzan*, 1: 517.

görüşe göre “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ” ayetinde “اللَّهُ” lafzında vakf edilir ve “وَالرَّاسِخُونَ” kelimesi ile yeni bir cümleye başlanır. Bu durumda müteşâbih lafızların anlamını ancak Allah’ın bilebileceği sonucu ortaya çıkar. İkinci görüşe göre ise “وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” dendiğinde vakf edilir. Bu durumda ise ilimde derinleşen kimselerin müteşâbih lafızların te’vilini yapabilecekleri sonucu ortaya çıkar.⁶¹

Dolayısıyla müteşâbih lafızların te’vili hususunda iki temel görüşten bahsedilebilir. Bu görüşlerden ilki müteşâbih lafızların te’vil edilemeyeceğidir. Abdurrahmân b. Amr el-Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) dâhil olduğu selef âlimleri ve Müşebbihe⁶² mensupları bu nasların te’vil edilemeyeceği görüşünü benimserler. Selef âlimlerinin bu görüşü benimsemelerinin temel gerekçesi müteşâbih nasların zahir manalarına itibar edilerek elde edilecek mananın kişiyi teşbih inancına sürükleyeceği endişesidir. Onlara göre bu lafızlar ile murat edilen her ne ise onun hak olduğuna inanılır ve bu lafızların manası hakkında tevakkuf edilir.

Müşebbihe’ye göre ise müteşâbih lafızlar te’vil edilmezler ve bu lafızların zahir manaları esas alınır. Bu görüşe göre ayetlerde geçen yüz, göz, el ve istiva gibi kavramların yaratılanlar için hangi manada kullanılıyorsa Allah için de o manada kullanılır. Bu görüş sahiplerinin temel gerekçesi ise teşbihi gerektiren ayetlerin Kur’an da yer alması ve bu ayetlerin mecazî anlamda kullanıldığına dair bir delil bulunmamasıdır.⁶³ Gazzâlî (ö. 505/1111), Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Mutezile mezhebine mensup âlimler ve İmam Mâtürîdî’ye göre ise hangi manaya geldiği insanlar tarafından bilinebilen müteşâbih lafızlar te’vil edilebilir. Ancak manası insanlar tarafından bilinmeyen müteşâbih lafızlar te’vil edilemez.⁶⁴

Müteşâbih ayetlerin te’vil edilebileceği görüşünü benimseyen âlimlerden olan Mâtürîdî, te’vil ve tefsir arasında ayırım yapar. Ona göre tefsir

61 Semerkandî, *Mîzan*, 1: 517-519; Salih, *Tefsîrü'n-nuşûs*, 1: 317.

62 Allah’ı yaratılanlara ya da yaratılanları Allah’a benzeten veya bu anlama gelecek inançları benimseyen kimselere verilen isim. Bk. Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark Beynel-Firak*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü İbni Sina 1988), 198.

63 Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Müteşâbihleri Üzerine* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 127-137; el-Bağdâdî, *el-Fark*, 198.

64 Yusuf Şevki Yavuz, “Te’vil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41, 27-28.

kişinin 'Allah bu lafız ile şunu murat etti' ya da 'şu manayı kastetti' demesidir. Te'vil ise kişinin lafzın kullanılma ihtimali olan manalardan birini tercih etmesidir. Te'vil de bir lafzın manası hakkında kesin hüküm verilmez. Te'vil edilen lafzın hakiki manasını ise Allah bilir. Kul kesinlik atfetmeden muhtemel manalardan birini tercih eder.⁶⁵

Mükellefin müteşâbih lafızla kastedilen manayı bulmak için çaba sarf etme yükümlülüğü olmadığını söyleyen Debûsî'nin, müteşâbih lafzın te'vile açık olmadığı görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. Müteşâbih lafzın manasının anlaşılamayacağı ve mükellefin bu manayı bulmak için çaba sarf etme yükümlülüğü olmadığı hususunda Debûsî ile aynı görüşü paylaşan Serahsî ve Pezdevî, Debûsî'nin müteşâbih lafız konusundaki görüşlerini benimsemişlerdir. Serahsî ve Pezdevî كَلَّمَا فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ (Âli İmran 3/7) ayetini delil göstererek ilimde derinleşen kimselerin müteşâbih ayetler ile kast edilen mananın hak olduğuna inanmaları ve bu lafızlar ile kast edilen manayı anlama çabasına girişmeden tevakkuf etmeleri gerektiği görüşünü ifade ederler. Hanefî usulcüler arasında genel kabul gören görüş de budur.⁶⁶ Semerkandî ise konu hakkındaki görüşleri aktarır ancak açıkça hangi görüşü doğru kabul ettiğini bildirmez. Ancak müellifin te'vili caiz gördüğü anlaşılmaktadır. Zira ona göre akıl ve nas arasında bir çelişki görüldüğünde nakil ile gelen lafzın hakiki manası dışında kullanılma ihtimali dikkate alınır. Aklın gerektirdiğinin ise değişmeye ihtimali yoktur. Bu sebeple lafız aklın doğru kabul ettiği anlama te'vil edilir.⁶⁷

İtkanî (ö. 758/1357) Müteşâbih lafzın te'vili konusundaki ihtilafa değinir. Ona göre Debûsî, Serahsî ve Pezdevî başta olmak üzere fukaha metodunu benimseyen usulcüler müteşâbih lafzın te'vilini caiz görmezler ancak Semerkandî ve Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin (ö. 508/1115) içlerinde olduğu Kelâmcı usûl metodunu benimseyen usulcüler ise müteşâbih lafızların te'vil edilebileceği görüşünü benimserler.⁶⁸

65 Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's sünnet*, thk. Mecdi Baslum (Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 2005), 1: 349.

66 Buharî, *Keşfü'l-esrar*, 1: 88-90; Serahsî, *Uşûl*, 1: 169-170; İltaş, *Mütekellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı*, 268-269.

67 Semerkandî, *Mîzan*, 1: 515-519.

68 Kavamü'd-Din Emir Kâtip el-İtkanî, *et-Tebyin (Ahikesî'nin Müntehab Adlı Eseri'nin Şerhi)*, thk. Nasır Mustafa Osman (Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, 1999), 1: 211-213; İltaş, *Mütekellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı*, 269.

Sonuç

Netice itibariyle Debûsî'nin de dâhil olduğu Hanefî usulcülerin çoğunluğuna göre hafî, müşkil ve mücmel lafızların kapalılık dereceleri farklıdır. Mücmel lafızdaki kapalılık ancak bu kapalılığı gideren başka bir nas ile ortadan kalkar. Fakat hafî ve müşkil lafızların barındırdıkları kapalılık hafî lafzın üzerinde düşünmekle müşkil lafızda ise o lafzın benzerlerinin manaları da dikkate alarak harici bir nakil olmadan akılla giderilebilir. Dolayısıyla Hanefîler'in çoğunluğuna göre mücmel lafızdaki kapalılık ancak o lafzın beyan eden harici bir nakil ile giderilebilir iken hafî ve müşkil lafızdaki kapalılık bu kapalılığı ortadan kaldıran harici nakli bir delil olmadan akıl ile de giderilebilir.

Buna mukabil Semerkandî, kapalılığı bakımından lafızları hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih olmak üzere dört gruba ayırmış olsa da hüküm açısından bu lafızları iki gruba ayırmıştır. O, hafî, müşkil ve mücmel lafzı ayrı ayrı değerlendirmekle beraber hüküm açısından bu üç lafzı tek bir lafız gibi değerlendirmiştir. Ona göre bu lafızlar kat'îlik ifade eden bir delil ile beyan edilirse müfesser lafza dönüşürler. Bu durumda bu lafızlar mutlak ameli ve kat'î bilgiyi gerektirirler. Bu üç lafız eğer kendilerindeki kapalılığı kısmen gideren zannî bir delil ile beyan edilirse müevvel lafza dönüşürler. Bu durumda bu lafızlar ile ifade edilen hüküm ameli gerektirse de kesin bilgi ifade etmezler. Ve böylece Hanefîler'in çoğunluğunun aksine hafî, müşkil ve mücmel lafızların aynı kuvvet derecesinde olduğunu söylemiş olur. Bunun sonucu olarak da Semerkandî'nin hafî, müşkil ve mücmeli ifade ettikleri hüküm açısından kendileriyle ifade edilen mananın aklî düşünce anlaşılabilirliği görüşünü benimsemez. Ona göre bu lafızlar ancak bu lafızları beyan edecek harici bir delil ile anlaşılabilir. Dolayısıyla Semerkandî, Debûsî tarafından tesis edilen ve Serahsî ve Pezdevî tarafından ana hatları korunarak geliştirilen ve daha sonraki Hanefî usulcüler tarafından da genel kabul gören bu taksimi şekil açısından benimsemiştir. Ancak onun, hüküm açısından daha çok Mütakellimîn metodunu benimseyen usûlcülerin benimsemiş olduğu mücmel ve müteşâbih ile sınırlı olan taksimi benimsediği söylenebilir.

Semerkandî, Debûsî'nin yaptığı müteşâbih tanımını ve bu tanımın her ikisi de Allah'ın hüccetleri olan akıl ve naklin birbiriyle çelişebileceği sonucunu doğuracağı için doğru bulmaz. Semerkandî'ye göre akıl ve nakil arasında bir çelişki görünmesi durumunda aklın gerektirdiği hükmün

doğru olduğuna inanılır.

Müteşâbih lafzın hükmü hususunda ise Debûsî'ye göre müteşâbih lafzın manası konusunda ebedî olarak tevakkuf etmek ve bu lafız ile kast edilen mana ne ise o mananın hak olduğuna inanmak gerekir. Zira müteşâbih lafız akıl ve nas arasında beyan edilmekle bile ortadan kaldırılamayacak bir çelişki barındırır. Bu sebeple mükellefin müteşâbih lafzın hak olduğuna inanmak dışında bu lafızla ilgili başka bir sorumluluğu yoktur. Semerkandî'ye göre ise müteşâbih lafızla murat edilen ne ise onun hak olduğuna inanılır. Ancak ona göre müteşâbih lafzın zahir manasının murat edilmediğine inanmak lazımdır. Semerkandî, müteşâbih lafzın zahir manasına inanmanın kişinin nefsinin istediğine göre hareket etmesi anlamına geleceği görüşünü benimser. Ona göre kişinin nefsinin istediğine göre hareket etmesi ise bid'attir. Bu sebeple müteşâbih lafzın zahir manasının murat edilmediğine inanılır. Müteşâbih lafzın hükmü ile ilgili olan diğer bir konu ise müteşâbih lafzın te'vilinin mümkün olup olmadığıdır. Debûsî, müteşâbih lafzın te'vilini caiz görmezken Semerkandî ise müteşâbih lafızların te'vil edilebileceği görüşünü benimser. Müellifin bu görüşü benimsemesinde Mâturîdî'den tevarüs ettiği kelâmî duyarlılıklar etkili olmuştur.

Dolayısıyla Semerkandî'nin Mâturîdî'nin kurucusu olduğu kelâmî öncülleri dikkate alan bir usûl anlayışı tesis etme isteği lafızların kapalılığı bakımından taksimi konusunda da etkili olmuştur. Semerkandî, bu taksimde şekilsel olarak Hanefîler'in yaptığı taksimi kabul etmiş gibi görünse de müellifin bu lafızları hüküm açısından Mütetekellimîn metodunu benimseyen usulcüler gibi iki kısma ayırdığı söylenebilir. Ayrıca Semerkandî'nin müteşâbih kavramı ve müteşâbih lafzın te'vili konusundaki yaklaşımlarında kelâmî prensiplerin etkisi daha belirgindir.

Kaynakça

Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddîn. *el-İhkam fi uşûlal-aḥkâm*. 4 cilt. Riyad: Daru's-Sami'î, 2003.

Bardakoğlu, Ali. “Delâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 119-122. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *el-Fark Beynel-Firak*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü İbni Sina 1988.

Basrî, Ebu'l-Hüseyin. *el-Mu'temed fi uşûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hamidullah. 2 cilt. Dımaşk: y.y, 1964.

Bedir, Murtaza. *Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamberin Otoritesi*. İstanbul: Dem, 2017.

Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fuşûl fi'l-uşûl*. thk. Uceyl Kâsım en-Neşemî. 4 cilt. Kuveyt: Vakıflar Bakanlığı, 1994.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn (ö. 478/1085). *el-Burhân fi uşûli'l-fıkh*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. 2 cilt. Devha: Câmiatu Katar, 1978.

Debûsî, Ebu Zeyd. *Takvîmü uşûli'l-fıkh ve tahdidü edilleti's-şer'*. thk. Abdu'l-Celil el-Ata. 2 cilt. Dımaşk: Daru'n-Nu'man li'l-Ulum, 2005.

Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.

el-Buhari, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrar 'an şûli faḥru'l-islâm el-Pezdevî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbaḥu'l-münir*. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1987.

el-İtkanî, Kavamü'd-Din Emir Kâtip. *et-Tebyin* (Ahiskesî'nin Müntehab Adlı Eseri'nin Şerhi). thk. Nasır Mustafa Osman. 2 cilt. Kuveyt: Kuveyt Vakıflar Bakanlığı, 1999.

el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Muhammed b. Kudâme (ö. 620/1223). *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fi uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. Nşr. Şaban Muhammet İsmail. 2 cilt, Beyrut: Mü-

essesetü'r-Reyyan, 1998.

er-Râzî, Fahreddin. *el-Maḥsûl*. Thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî, 6 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, t.s.

es-Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhâmmmed, *Ḳavati'ul-edille fî'l-uşûl*. Thk. Abdullah b. Hafız b. Ahmet el-Hakemî. 5 cilt. Riyad: Mektebtü't-Tevbe, 1998.

Görgün, Tahsin. "Lafız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 44-46. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Güman, Osman. "Hanefî Fıkıh Usulü Literatüründeki Lafızlar Taksiminde Mantıksal Tutarlılık Problemi: Pezdevî Örneği". *Divan: Disiplinlerarası* 17/33 (2012): 103-132.

İbni Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed. *Lisânu'l-'arab*. 15 cilt. Beyrut: Daru Sadr, 1300(h.).

İltaş, Davut. *Fıkıh Usulünde Mütakellimin Yönteminin Delâlet Anlayışı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Kerdanî, Ahmed Kamil Muhammed. *el-Baḥsü'd-delâlî inde's-Semerḳandi fi kitabi Mîzânu'l-uşûl fî netâ'icil-'uḳûl*. Kahire: Mektebetü's-Sekfetü'd-Diniyye. 2011.

Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis:(Daraltıcı yorum)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

Koca, Ferhat. "Müşkil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 161-162, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Koca, Ferhat. "Mücmel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 453-454, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Köksal, A. Cüneyd. "Hanefî Usulcülerin Elfaz Taksimindeki Metodları". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.

Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vîlâtü ehli's sünnet*. thk. Mecdi Baslum. 11 cilt. Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.

Öğüt, Salim. "Hafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 110. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Razî, Abdulkadir. *Muḫtaru's-sıḫaḫ*, thk. Mahmut Hatır. 2 cilt. Beyrut:

Mektebetü Lübnan, 1986.

Salih, Muhammed Edib. *Tefsîrû'n-nuşûs fi'l-fıkhî'l-İslâmî*. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1993.

Sarıtaş, Murat. “Irak ve Semerkant Hanefî Meşâyihinin Lafızların Delâletiyle İlgili Yaklaşımlarının Mukayesesi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Mîzânu'l-uşûl fi netâ'icil-'uqûl*. thk. Abdülmelik Abdurrahman es- Sa'dî. 2 cilt. Mekke: Matbaatü'l-Hulud, 1987.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme, *Uşûlü's-Serahsî*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, 2 cilt. Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

Şaban, Zekiyüddin. *Usulu'l-fıkh (İslam Hukuk İlminin Esasları)*. Trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

Şimşek, Murat. *Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik Tarih ve Usul*. Konya: Aybil Yayınları, 2014.

Şîrâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali, Şerhu'l-Lüma', thk. Abdülmecid et-Türkî. 2 cilt. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Müteşâbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Te'vil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Zebîdî, Muhammed Murtezâ. *Tâcü'l-'arûs*. nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. 40 cilt. Kuveyt: Kuveyt Hükümet Matbaası, 1965.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Baħru'l-muħît fi uşu-li'l- fıkh*. Thk. Abdulkadir Abdullah el Anî. 6 cilt. Kuveyt: Daru's-Safvet, 1992.